

ԱՐԱՐԱՏ ՔԱՀԱՆԱ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

Պատմական գիտ. թեկնածու

Ս. Էջմիածնի Մատենադարանի եւ հրատարակչության տնօրեն

ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՅՑ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ (ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ, ՀԱՄԵՍԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՒ ԱՐԴԻ ՄԱՐՏԱՅՐԱՎԵՐՆԵՐԸ)¹

Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու կառավարման համակարգն իր տեսակով հնագույն եւ յուրօրինակ է: Այն ձեւավորվել է ոչ միայն աստվածաբանական եւ կանոնական սկզբունքների, այլ նաեւ պատմաքաղաքական իրադարձությունների ազդեցությամբ: Հայ Եկեղեցու կառավարման համակարգը դարերի ընթացքում կրել է բազմաբնույթ փոփոխություններ, սակայն պահպանել է իր հիմնական առանցքը՝ հայրապետական իշխանության եւ ժողովական սկզբունքի համադրությունը: Այս համակարգը հնարավորություն է տվել Եկեղեցուն միաժամանակ հանդես գալու որպես հոգեւոր կառույց, ազգային ինքնության կրող ու պահպան, հասարակական միավորիչ ուժ:

Վաղ քրիստոնեական համայնքներում կառավարման հիմնական սկզբունքը եղել է ժողովականությունը: «Գործք առաքելոց»-ը նկարագրում է, թե ինչպես էին առաքյալները համայնքային խնդիրները լուծում հավաքական քննարկումների միջոցով: Հատկանշական է մասնավորապես Երուսաղեմի առաքելական ժողովը (մոտ 49 թ.), որի ընթացքում քննարկվել են քրիստոնեություն ընդունածների նկատմամբ Մովսիսական օրենքի կիրառության եւ այլ հարցեր²: Այս ժողովը դարձել է հետագա եկեղեցական ժողովների նախօրինակը եւ ցույց տվել, որ վաղ եկեղեցին կառավարվել է ոչ թե բացառապես միանձնյա իշխանությամբ, այլ խորհրդակցական սկզբունքով: Շնորհիվ արք. Գալուստյանն իր «Տեղիք աստուածաբանութեան» աշխատության մեջ եկեղեցական ժողովը սահմա-

^{1*} Ստացվել է՝ 29.04.2026, գրախոսվել է՝ 15.06.2026: Էլ. հասցե՝ terararatqahana@gmail.com:

² Տե՛ս ՍԻՓԱՆ ՔՀՆ, ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ, Նոր Կտակարանի ներածություն, Ս. Էջմիածին, 2021, էջ 210–211:

նում է որպես «...համախմբութիւն հոգեւոր առաջնորդներու (ըստ Գործք առաքելոցի բացատրութեան. «Առաքեալք եւ երիցունք»)՝ խորհրդակցելու եւ որոշում տալու համար եկեղեցական ամէն տեսակ խնդիրներու մասին, յատկապէս հաւատոյ եւ բարեկարգութեան վերաբերեալ հարցերու վերաբերմամբ»³։ Այս հանգամանքը կարեւոր է նաեւ Հայ Եկեղեցու կառավարման պատմական հիմքերը հասկանալու համար։

Հայ Եկեղեցին, հավատարիմ վաղ քրիստոնեական ավանդությանը, ի սկզբանե որդեգրել է ժողովական կառավարման ձեւը։ Հայ պատմագրությունը վկայում է, որ Ս. Գրիգոր Լուսավորչի կաթողիկոսական ընտրությունը կատարվել է լայն ներկայացուցչութեամբ ժողովի միջոցով, որին մասնակցել են նախարարներ, իշխաններ, զորականներ եւ հասարակական տարբեր խավերի ներկայացուցիչներ⁴։ Այս իրողությունը ցույց է տալիս, որ Հայ Եկեղեցու կառավարման հիմքում դրվել է ոչ միայն նվիրապետական, այլ նաեւ ազգային-համայնքային սկզբունքը։

Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը Դ. դարասկզբին ձեւավորել է Հայ Եկեղեցու նվիրապետական կառուցվածքը՝ հարմարեցնելով պետական կառավարման համակարգին։ Սահմանվել են թեմական բաժանումներ, կարգավորվել են հոգեւոր իշխանութեան իրավասությունները։ Ուխտանէս պատմիչը մանրամասն ներկայացնում է Ս. Գրիգոր Լուսավորչի ձեռնադրած եպիսկոպոսներին եւ նրանց գործունեությունը⁵։ Վերոնշյալ գործընթացը, ըստ էության, նպաստել է ոչ միայն Հայոց Եկեղեցու կազմավորմանը, այլ նաեւ Հայաստանի քաղաքական եւ մշակութային համախմբմանը քրիստոնեական արժեհամակարգի շուրջ։

Հայ Եկեղեցու կառավարման համակարգը պատմականորեն ձեւավորվել է այնպիսի պայմաններում, երբ Եկեղեցին ստիպված է եղել ստանձնել նաեւ պետական-հասարակական գործառույթներ։ Միջնադարյան Հայաստանում Հայ Եկեղեցին իրականացրել է կրթական, դատավարական, մարդասիրական, երբեմն նաեւ դիվանագիտական գործունեություն։ Պետականության կորստից հետո այն դարձել է ազգային ինքնության պահպանման հիմնական կառույցը։ Այս առումով Հայ Եկեղեցին զգալիորեն

³ ՇՆՈՐՀՔ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳԱՆՈՒՍԵԱՆ, Տեղիք աստուածաբանութեան, Երուսաղէմ, 1993, էջ 19։

⁴ Տէս Ա. ԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍ, Հայոց պատմություն, աշխարհ. թարգմ. եւ ծանոթ.՝ Ա. Տեր-Ղեւոնդյանի, Երեւան, 1983, էջ 445։

⁵ Տէս անդ, էջ 477. հմտ. ՈՒԽՏԱՆԷՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ, Պատմութիւն Հայոց, Հատուած առաջին, Վաղարշապատ, 1871, էջ 100։

տարբերվել է թե՛ Արեւմտյան կաթոլիկ եւ թե՛ Արեւելյան Ուղղափառ Եկեղեցիներից, որոնք հիմնականում գործել են ընդհատվող պետական համակարգերի պայմաններում:

Հռոմի Կաթոլիկ Եկեղեցու կառավարման համակարգը աստիճանաբար ձեւավորվել է որպես կենտրոնացված կառույց՝ պապի գերակայությամբ: Կաթոլիկ Եկեղեցում Հռոմի պապը համարվում է ամբողջ Եկեղեցու գերագույն առաջնորդը, որի իշխանությունը տարածվում է բոլոր թեմերի ու եկեղեցական կառույցների վրա: Առավելապես Վատիկանի Ա. ժողովից (1869–1870 թթ.) հետո պապական անսխալականության դոգմայի ընդունումն ուժեղացրեց կենտրոնացված կառավարման բնույթը⁶:

Ի տարբերություն Կաթոլիկ Եկեղեցու՝ Հին Արեւելյան Ուղղափառ Քաղկեդոնական Եկեղեցիներում ձեւավորվել է առավել ընդգծված սինոդական համակարգ: Ուղղափառ աշխարհում յուրաքանչյուր ինքնավար Եկեղեցի ղեկավարվում է իր պատրիարքի կամ արքեպիսկոպոսի իշխանությամբ՝ Սինոդի հետ համագործակցությամբ: Կ. Պոլսի տիեզերական պատրիարքն ունի «առաջինը հավասարների մեջ» (primus inter pares) կարգավիճակ, սակայն չունի այնպիսի համընդհանուր իշխանություն, ինչպիսին ունի Հռոմի պապը Կաթոլիկ Եկեղեցում⁷:

Հայ Եկեղեցին այս երկու մոդելների միջեւ ձեւավորել է յուրահատուկ համակարգ: Մի կողմից՝ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը Հայոց Եկեղեցու բարձրագույն հոգեւոր առաջնորդն է, մյուս կողմից՝ Ազգային-եկեղեցական ժողովը բարձրագույն կանոնադիր մարմինն է: Այս համակարգը թույլ է տվել համադրել կաթողիկոսական իշխանությունն ու ժողովական սկզբունքը⁸:

Հայ Եկեղեցու կառավարման համակարգի կարեւոր առանձնահատկություններից է աշխարհականների գործուն ներգրավվածությունը: Ազգային-եկեղեցական եւ թեմական ժողովներին, ծխական խորհուրդներին մասնակցում են ոչ միայն հոգեւորականներ, այլ առավելապես աշխարհականներ: Սա էականորեն տարբերվում է հատկապես Կաթո-

⁶ Տե՛ս KLAUS SCHATZ, Papal primacy: from its origins to the present, Collegeville, Minnesota: Liturgical Press, 1996, էջ 131–160:

⁷ Տե՛ս JOHN MEYENDORFF, Byzantine Theology: Historical Trends and Doctrinal Themes, New York, Fordham University, Press, 1987, էջ 95–101, 286–289:

⁸ Տե՛ս Л. М. МЕЛИКСЕТ-БЕКОВ, Юридическое положение верховного патриарха армянского, Одесса, 1911, էջ 5–6:

լիկ Եկեղեցու միջնադարյան կառավարման համակարգից, որտեղ վարչական որոշումների հիմնական մասը կայացնում է հոգեւոր դասը: Սակայն պետք է նշել, որ Ի. դարում Կաթողիկ Եկեղեցում եւս նկատվում է աշխարհականների մասնակցության աճ՝ հատկապես Վատիկանի Բ. ժողովից հետո⁹:

Պատմության հոլովույթում, հաճախ քաղաքական տարաբնույթ իրավիճակներով պայմանավորված, Հայ Եկեղեցու կառավարման ժողովական բնույթը խեղելու փորձեր են արվել: Հիշատակվում են դեպքեր, երբ նման անընդունելի եւ հակականոնական գործելաոճ են ցուցաբերել մասնավորապես Հայոց թագավորներն ու իշխանները, սակայն այս երեւույթը, որպես Հայոց Եկեղեցու նկատմամբ որդեգրված համակարգված քաղաքականություն, հիմնականում բնորոշ է եղել պատմական այն շրջափուլերին, երբ հայ ժողովուրդը, զրկված լինելով պետականությունից, գտնվել է օտար տիրապետության ներքո: Օտար տիրակալները Հայոց Եկեղեցում հաստատված կարգ ու կանոնը հնարավոր բոլոր միջոցներով ոտնահարելու, իրենց կամքը թելադրելու եւ նրա դավոր իրավունքները սահմանափակելու նպատակ են ունեցել: Եւ չնայած այս բարդ իրադարձություններին՝ Հայոց Եկեղեցին հաղթահարել է ժամանակի փորձություններն ու պատվով դիմակայել թե՛ ներքին եւ թե՛ արտաքին մարտահրավերներին:

Նշենք, որ բազմիցս փորձել են նաեւ արհեստածին «ժողովական» մարմինների, կանոնադրությունների եւ օրենքների ներդրմամբ սահմանափակել ու ոտնահարել կաթողիկոսների եւ Հայոց Եկեղեցու ժողովական մարմինների կանոնական ու ավանդույթյամբ սրբազործված իշխանությունը եւ իրավասությունները՝ հատկապես եկեղեցական-վարչական կառավարման ոլորտում¹⁰: Այսպես՝ հայագիտության մեջ տարածված տեսակետի համաձայն՝ Սուրբ Էջմիածնում Սինոդը ստեղծվել է 1836 թ. հաստատված «Պոլոժենիե»-ով: Այնինչ՝ Սուրբ Էջմիածնում Սինոդ ձևավորելու գաղափարն առաջին անգամ ԺԸ. դարավերջին շրջանառել է Կ. Պոլսի

⁹ *Տե՛ս* YVES CONGAR, Lay People in the Church: A Study for a Theology of the Laity, Revised Edition, Westminster, Maryland: Newman Press, 1965, էջ 283–312. *Նաեւ՝* Lumen Gentium: Dogmatic Constitution on the Church, promulgated by Pope Paul VI, November 21, 1964, in Vatican Council II: The Conciliar and Post Conciliar Documents, ed. Austin Flannery, Collegeville, Minnesota: Liturgical Press, 1975, §§ 30–38:

¹⁰ *Տե՛ս* «Էջմիածին», 1958, ԺԲ., էջ 4–5:

Հայոց պատրիարքության ավագանին՝ որպես պատրվակ ներկայացնելով Ղուկաս Ա. Կարնեցու (1780–1799 թթ.) կաթողիկոսական ընտրությունը¹¹: Հայ Եկեղեցու կառավարման համակարգին օտար մարմին՝ Սինոդ ունենալու գաղափարի գլխավոր ջատագովը եղել է Կ. Պոլսի Հայոց պատրիարք Զաքարիա Կաղզվանցին (պատրիարք՝ 1773–1781 եւ 1782–1799 թթ.), որի նկրտումները բացառապես անձնական սնափառությունից դրդված էին. նա կարծում էր, թե միայն ինքն է արժանի՝ դառնալու Հայոց կաթողիկոս՝ գործունեության արդյունավորությունամբ եւ արժանիքներով իրեն վեր դասելով Մայր Աթոռի բոլոր եպիսկոպոսներից. «Բայց ազգայիններէն աւելի էր Զաքարիայի զայրոյթը, ոչ թէ լոկ իր աթոռին պատիւը պաշտպանելու տեսակէտէն, այլ աւելի իր անձնական զգացումին վիրաւորուելուն համար, որովհետեւ իրեն իրաւունքը կը կարծէր կաթողիկոսական աթոռին յաջորդութիւնը, եւ զինքն Ղուկասէ եւ բոլոր Մայր Աթոռոյ եպիսկոպոսներէն վեր կը դասէր արդիւնաւորութեամբ եւ արժանաւորութեամբ»¹²:

Հետագայում, ըստ պահպանված վավերագրերի, Սուրբ Էջմիածնում Սինոդը հաստատվել է Դանիել Ա. Սուրմառեցի կաթողիկոսի (1807–1808 թթ.) 1806 թ. հունիսի 10 կոնդակով¹³, որով սահմանվում էին այս մարմնի հիմնական գործառույթները՝ Սինոդի «իշխանութիւնը պիտի տարածուի, կանոնական եւ դատական բարեկարգական եւ մատակարարական ճիւղերու վրայ հաւասարապէս....»¹⁴: Այսպիսով՝ «....Դանիէլի Մարաղայէ գրած կոնդակովը ծրագրուած էր Մայր Աթոռոյ կառավարութիւնը, եւ որոշուած էր կաթողիկոսի անձնական իշխանութիւնը խորհրդակցական ձեւի փոխել՝ մնայուն Սինոդի մը կազմութեամբ»¹⁵:

Ավելի ուշ՝ 1836 թ., ռուսական կայսրության ազդեցության ներքո առաջ քաշվեց նոր Սինոդ ստեղծելու գաղափարը: «Պոլոժենիե»-ի կիրարկմամբ զգալիորեն սահմանափակվեցին Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի եւ Ազգային-եկեղեցական ժողովի իրավասությունները եւ ուժեղացվեց կայսրության վարչական վերահսկողությունը: Հայ եկեղեցագիտական գրականությունը հիմնականում այս գործընթացը գնահատում է որպես Հայոց Եկեղեցու ավանդական ինքնավարության սահմանափակում:

¹¹ Տէս ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Ազգապատում, հտ. Բ., Ս. Էջմիածին, 2001, § 2286:

¹² Տէս անդ, § 2251:

¹³ Տէս անդ, § 2287:

¹⁴ Տէս անդ:

¹⁵ Անդ, § 2294:

Նշենք նաեւ, որ Հայոց կաթողիկոսները չեն համակերպվել այդ իրավիճակին. օրինակ՝ ըստ ժամանակակիցների վկայության՝ Ներսես Ե. Առաքարակեցին (1843–1857 թթ.) անտեսել, իսկ Մատթեոս Ա. Կոստանդնուպոլսեցին (1858–1865 թթ.) փորձել է վերանայել այդ կանոնադրությունը: 1917 թ. «Պոլոթենիե»-ն դադարել է գործադրվել, իսկ մեկ տարի անց Մայր Աթոռի միաբան հայրերը դիմել են Գեւորգ Ե. Սուրենյանց կաթողիկոսին (1911–1930 թթ.) եւ խնդրել լուծարել նաեւ «Պոլոթենիե»-ի մաս կազմող Սինոդը, քանի որ այն «...շատ անգամ միջամտել է Հայոց ընդհանրական հայրապետի, նրա փոխանորդ թեմակալ առաջնորդների, Հայոց Եկեղեցւոյ եւ ժողովրդի վերաբերեալ գործերին՝ ցոյց տալով անվստահութիւն ազգի ընտրեալի եւ իւր հօտի ու Եկեղեցւոյ իրաւանց դէմ»¹⁶:

Գիտական տեսանկյունից, սակայն, անհրաժեշտ է խուսափել միակողմանի գնահատականներից: Ռուսական եկեղեցական-քաղաքական շրջանակը «Պոլոթենիե»-ն եւ նրա մաս կազմող Սինոդը դիտարկել է որպէս վարչական արդյունավետության բարձրացման միջոց: Նմանօրինակ գործընթացներ տեղի են ունեցել նաեւ այլ Եկեղեցիներում: Օրինակ՝ Ռուս Ուղղափառ Եկեղեցւում Պետրոս Ա.-ն վերացրել է պատրիարքությունը եւ ստեղծել Սուրբ Սինոդ, որին փաստացի վերահսկում էր պետությունը: Ֆրանսիայում գալիկանիզմ¹⁷ եւս սահմանափակել է պապական իշխանությունը հօգուտ պետական վերահսկողության: Այս համեմատությունը ցոյց է տալիս, որ Եկեղեցու եւ պետության հարաբերությունները ողջ քրիստոնեական աշխարհում եղել են բարդ ու հակասական:

Գեւորգ Ե. կաթողիկոսը, այնուամենայնիվ, անսալով հոգեւորականության խնդրանքին եւ արձանագրելով, որ Սինոդն այլեւս չունի իրավական եւ բարոյական նշանակություն, 1924 թ. ի տեղի Սինոդի հաստատում է ժողովական կառավարման նոր մարմին՝ Գերագույն հոգեւոր խորհուրդ եւ նշանակում նրա անդամներին¹⁸: Այս մարմնի ստեղծումը կարեւոր քայլ էր

¹⁶ «Վաւերագրեր Հայ Եկեղեցւոյ պատմութեան», Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածինը Առաջին հանրապետութեան տարիներին (1918–1920 թթ.), գիրք Ե., Ս. Էջմիածին, 1999, էջ 33:

¹⁷ Գալիկանիզմը (ֆրանս.՝ Gallicanisme, լատ.՝ Gallicanismus) Կաթոլիկ եկեղեցու ներսում ձեւավորված եկեղեցաքաղաքական ու եկեղեցագիտական ուղղություն էր, որը հատկապես զարգացավ Ֆրանսիայում Ժէ.-ԺՂ. դարերում: Այն նպատակ ուներ սահմանափակելու Հռոմի պապի համընդհանուր իշխանությունը եւ ամրապնդելու ազգային եկեղեցու եւ թագավորական իշխանության ինքնուրույնությունը: Եզրույթը ծագում է Gallia («Գալիա», այսինքն՝ Ֆրանսիա) անվանումից:

¹⁸ Տես «Էջմիածին», 1984, Ժ., էջ 11–13, 14–15:

ավանդական ժողովական կառավարման սկզբունքի վերականգնման ուղղությամբ: Առ այսօր Գերագույն հոգեւոր խորհուրդը, որ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի խորհրդատվական կարեւոր մարմինն է, արդյունավետորեն քննարկում է վարչական, կրթական, մշակութային, տնտեսական, եկեղեցական, հասարակական-քաղաքական եւ այլ հարցեր:

Արդի շրջափուլում Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու կառավարման համակարգի բաղադրիչներն են Ազգային-եկեղեցական ժողովը, եպիսկոպոսաց ժողովը, Գերագույն հոգեւոր խորհուրդը, թեմական պատգամավորական ժողովները, թեմական խորհուրդները եւ ծխական կառույցները: Այս բազմաստիճան համակարգը հնարավորություն է ընձեռում համադրելու եկեղեցու կենտրոնացված ղեկավարությունն ու տեղական ծխական եկեղեցիների ինքնակառավարումը¹⁹:

Հայ Եկեղեցու քույր եկեղեցիների՝ մասնավորապես Ղպտի, Ասորի, Եթովպական եւ Մալանկար Ուղղափառ եկեղեցիների հետ համեմատությունը եւս կարեւոր է: Այս եկեղեցիները, ինչպես Հայ Եկեղեցին, պատկանում են Հին Արեւելյան Ուղղափառ ոչ Քաղկեդոնական եկեղեցիների ընտանիքին: Նրանց կառավարման համակարգերում եւս առկա է հայրապետական եւ սինոդական կառավարման սկզբունքների համադրություն: Օրինակ՝ Ղպտի Ուղղափառ եկեղեցում Ալեքսանդրիայի պատրիարքն ունի բարձրագույն իշխանություն, սակայն գործում է Սուրբ Սինոդի հետ համագործակցությամբ: Եթովպական եկեղեցում եւս կարեւոր դեր ունի սինոդական կառավարումը: Այս եկեղեցիների կառավարման համակարգերը պատմականորեն ձեւավորվել են ազգային եւ մշակութային առանձնահատկությունների ազդեցությամբ, ինչպես Հայ Եկեղեցու պարագայում²⁰:

¹⁹ Տե՛ս «Ազգային-եկեղեցական ժողով գումարելու հատուկ կանոնադրություն». տե՛ս ԱՐՍԵՆ ԱՐՔ. ԲԵՐԲԵՐՅԱՆ, *Ինչպես են Հայ Առաքելական Եկեղեցում ընտրում եւ օծում եպիսկոպոս եւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս*, Ս. Էջմիածին, 1995, էջ 8–10. նաեւ՝ «Ուղենիշ Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ եկեղեցու թեմական կանոնադրության» (անտիպ), Սուրբ Էջմիածին, 2010. «Կանոնադրություն. Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցի», Սուրբ Էջմիածին, 2011:

²⁰ Տե՛ս FRANCIS DVORNIK, *The Idea of Apostolicity in Byzantium and the Legend of the Apostle Andrew*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1958, էջ 3–18, 77–94, 126–145, 241–260. նաեւ՝ AZIZ S. ATIYA, *A History of Eastern Christianity*, London: Methuen & Co Ltd, 1968, էջ 315–332. OTTO F. A. MEINARDUS, *Two Thousand Years of Coptic Christianity*, Cairo: The American University in Cairo Press, 1999, էջ 60–67, 89–95. JOHN BINNS, *The Orthodox Church of Ethiopia: A History*, London: I.B. Tauris, 2017, էջ 149–158, 160–166. Sebastian Brock, Aaron Butts, George Kiraz (eds.), *The Syrian Orthodox Church in the Modern World*, Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2017, էջ 21–34, 40–47. ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ, *Ազգապատում, հտ. Բ., Ս. Էջմիածին, 2001, §§ 2286–294*:

Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու կառավարման համակարգի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այն ձեւավորվել է ոչ միայն կրոնական-եկեղեցական, այլ նաեւ ազգային-պատմական անհրաժեշտություններին համաձայն: Եթե Կաթողիկ Եկեղեցու կառավարման համակարգն առավելապես կենտրոնացված է, իսկ Ուղղափառ Եկեղեցիներին՝ սինոդական, ապա Հայ Եկեղեցին մշակել է միջանկյալ եւ առանձնահատուկ նախօրինակ: Կառավարման այս տարբերակը հնարավորություն է տվել Հայոց Եկեղեցուն պահպանելու ներքին միասնությունը նույնիսկ պետականության բացակայության պայմաններում:

Անհրաժեշտ է նաեւ ընդգծել, որ Հայ Եկեղեցու կառավարման համակարգի վերաբերյալ առկա գրականությունը հաճախ ոչ համակողմանի է վերլուծում սույն հարցը: Հայ եկեղեցագետ հեղինակների մի մասը հակված է Հայ Եկեղեցու կառավարման համակարգը ներկայացնելու որպես բացառիկ եւ անփոփոխ, մինչդեռ պատմական փաստերը ցույց են տալիս, որ այն բազմիցս ենթարկվել է փոփոխությունների՝ պայմանավորված քաղաքական եւ հասարակական իրողություններով: Վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ արեւմտյան եւ ռուս հեղինակների ուսումնասիրություններում երբեմն նկատվում է Հայ Եկեղեցու ազգային յուրահատկությունների թերագնահատում: Հետեւաբար՝ առավել հավասարակշռված մոտեցումը պահանջում է գիտական տարբեր տեսակետների համադրություն:

Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին, ունենալով առաքելական ավանդության, կանոնական իրավունքի եւ ազգային-պատմական փորձառության համադրությամբ ձեւավորված կառավարման համակարգ, այնուամենայնիվ այսօր կանգնած է մի շարք մարտահրավերների առջեւ, որոնք պայմանավորված են ինչպես հասարակական համընդհանուր վերափոխումներով, այնպես եւ հայ իրականության առանձնահատկություններով: Այս մարտահրավերները վերաբերում են ոչ միայն սույն համակարգի արդյունավետությանը, այլ նաեւ եկեղեցական ինքնության, ավանդության շարունակականության եւ կառավարման օրինականության պահպանմանը:

Ժամանակակից հասարակություններում արագ փոփոխվող սոցիալ-քաղաքական միջավայրը նոր պահանջներ է առաջադրում կրոնական հաստատություններին: Այս շարակարգում կարեւոր խնդիր է եկեղեցական ավանդական կառավարման սկզբունքների եւ արդի կառավարման կարգերի միջեւ հավասարակշռության ապահովումը: Հայ Եկեղեցին, պահպա-

նելով իր դարավոր կանոնական կառուցվածքը, միաժամանակ հարկադրված է արձագանքել այնպիսի գործընթացների, ինչպիսիք են ժողովրդավարական կառավարման մշակույթի տարածումը, հաշվետվողականության պահանջների աճը եւ հանրային մասնակցության ընդլայնումը:

Առանձնակի նշանակություն ունի Եկեղեցու եւ պետության հարաբերությունների խնդիրը: Թեեւ ժամանակակից Հայաստանի Հանրապետությունը սահմանադրորեն աշխարհիկ պետություն է, Հայ Եկեղեցին շարունակում է ունենալ բացառիկ պատմական եւ մշակութային դերակատարություն: Այդ պայմաններում անհրաժեշտ է մշտապես վերաթեւորել երկուստեք փոխհարաբերությունները, հիմնախնդիրների շուրջ բաց եւ անկեղծ քննարկումներ կազմակերպել, սակայն այնպես, որ չխախտվի Հայ Եկեղեցու ինքնավարությունը, չոտնահարվեն նրա դարավոր իրավունքներն ու իրավասությունները, այլ ընդհակառակը՝ Եկեղեցին կարողանա արդյունավետորեն մասնակցել եւ իր նպաստը բերել ազգային ու հասարակական կյանքի կարեւորագույն գործընթացներին:

Հայոց Եկեղեցու առջեւ ծառացած մարտահրավերներից է նաեւ Սփյուռքի եկեղեցական միասնական կյանքի կազմակերպումը: Աշխարհի տարբեր երկրներում ձեւավորված թեմերն ու համայնքները գործում են տարբեր իրավական, մշակութային եւ հասարակական միջավայրերում, ինչը հաճախ բարդացնում է վարչական միասնականության եւ ընդհանուր ռազմավարության իրականացումը: Հետեւաբար՝ եկեղեցական կառավարման համակարգը պետք է համադրի կենտրոնացված առաջնորդությունն ու տեղական ինքնակառավարումը:

Ժամանակակից տեղեկատվական պայմաններում առանձնակի կարեւորություն են ստանում թափանցիկության, հաշվետվողականության եւ հանրային հաղորդակցության խնդիրները: Թվային տեխնոլոգիաների զարգացումը փոխել է հասարակության ակնկալիքները կառավարման բոլոր մարմիններից՝ ներառյալ եկեղեցական կառույցներից: Այս հանգամանքը պահանջում է վարչական գործընթացների առավել հստակ կազմակերպում, տեղեկատվության մատչելիության բարձրացում եւ հանրության հետ արդյունավետ հաղորդակցություն՝ պահպանելով եկեղեցական կառավարման կանոնական եւ ավանդական բնույթը:

Մյուս կարեւոր մարտահրավերը վերաբերում է հոգեւորական եւ աշխարհական որակյալ մասնագետների, աշխատակիցների պատրաստմանը: Արդի պայմաններում եկեղեցական ծառայությունը պահանջում է

ոչ միայն աստվածաբանական եւ հովվական գիտելիքներ, այլ նաեւ կառավարման, օրենսդրության, կրթության, հաղորդակցության եւ միջազգային համագործակցության ոլորտներում մասնագիտական կարողություններ: Ուստի կառավարման համակարգի կենսունակությունը մեծապես կախված է մասնագիտական պատրաստվածությունից եւ շարունակական կատարելագործումից:

Ներեկեղեցական համերաշխության եւ միասնականության պահպանումը եւս շարունակում է մնալ առաջնահերթ խնդիր: Ժամանակակից հասարակություններին բնորոշ քաղաքական, գաղափարական եւ մշակութային բազմազանությունն անխուսափելիորեն անդրադառնում է նաեւ եկեղեցական միջավայրի վրա: Այս առումով եկեղեցական կառավարման համակարգը պետք է կարողանա ապահովել տարբեր մոտեցումներ եւ ընկալումներ ունեցող անհատների ներդաշնակ համակցությունը, համագործակցությունը՝ միաժամանակ պահպանելով Հայոց Եկեղեցու վարդապետական, կանոնական, նվիրապետական եւ վարչական միասնությունը:

Այսպիսով՝ Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու կառավարման համակարգին վերաբերող արդի մարտահրավերները հիմնականում առնչվում են ավանդության եւ արդիականացման, կենտրոնացված առաջնորդության եւ մասնակցային կառավարման, ազգային առաքելության եւ համաշխարհային ներկայության, ինչպես նաեւ կանոնական ինքնավարության եւ հասարակական պատասխանատվության միջեւ հավասարակշռության պահպանմանը: Այս խնդիրների արդյունավետ հաղթահարումը կարելի է նախապայման է ԻԱ. դարում Հայ Եկեղեցու պատմական առաքելության շարունակական իրականացման եւ նրա կառավարման համակարգի կենսունակ զարգացման համար:

Ամփոփելով՝ արձանագրենք, որ Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու կառավարման համակարգն իսկապես յուրօրինակ է. այն համադրում է առաքելական ավանդությունը, ժողովական կառավարման սկզբունքը եւ կաթողիկոսական իշխանությունը, ինչը վկայում է՝ Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին այսօր «որդեգրել է եկեղեցական կյանքի ղեկավարման ժողովրդավարական սկզբունքները եւ ժողովական դրությունը»²¹՝ պահպանելով ազգային ինքնությունը:

²¹ «Կանոնադրություն. Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցի», Սուրբ Էջմիածին, 2011, էջ 2:

Այսօր եւս հիմք ընդունելով Աստվածաշունչ մատյանը, սրբազան ավանդությունը, Տիեզերական, Հայ Եկեղեցու ազգային-եկեղեցական, ինչպես նաեւ ազգային ու ընդհանրական ժողովների որոշումները, ընդունված եւ ամրագրված կանոնները, Հայրապետական կոնդակները, վճիռներն ու տնօրինութիւնները՝ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի ընթացիկ գործունեութիւնը, ի գլուխ ունենալով Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին, կառավարում եւ համակարգում են համապատասխան կառույցները, հաստատութիւնները, հանձնաժողովներն ու հանձնախմբերը: Կառավարման տարաբնույթ ոլորտները վերահսկում են որոշակի նպատակով եւ սկզբունքներով կազմված մասնագիտական հանձնախմբերն ու խորհուրդները, որոնց մի մասի կազմը (փոփոխական կամ անփոփոխ) ամեն տարի ներկայացվում է Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի եկեղեցական օրացույցում²²:

Կարծում ենք՝ Հայ Եկեղեցու կառավարման համակարգի ուսումնասիրութիւնը կարելու է ոչ միայն եկեղեցագիտութեան, այլ նաեւ հայ ժողովրդի քաղաքական, մշակութային եւ հասարակական պատմութեան ըմբռնման համար:

ՀԻՄՆԱԲԱՌԵՐ

Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցի, Եկեղեցու կառավարման համակարգ, ժողովական սկզբունք, կաթողիկոսական իշխանություն, Ազգային-եկեղեցական ժողով, Գերագույն հոգեւոր խորհուրդ, եկեղեցական ինքնավարություն, Սինոդ, Պոլոժենիե, Եկեղեցի եւ պետություն, ազգային ինքնություն, եկեղեցագիտություն:

РЕЗЮМЕ

Система управления Армянской Апостольской Церковью основана на синтезе апостольского Предания, власти Католикоса всех армян и принципа соборности, сформировавшегося со времени святого Григория Просветителя. На протяжении веков безгосударственного существования армянского народа Церковь являлась главным институтом сохранения его духовной, культурной и националь-

²² «Օրացույց 2026», Ս. Էջմիածին, 2025, էջ 247–254:

ной идентичности. Сложившаяся модель церковного управления представляет собой уникальное сочетание централизованного руководства и коллегиального принятия решений. Несмотря на внешнее политическое давление и институциональные преобразования, включая принятие царского «Положения» 1836 года и учреждение Высшего духовного совета в 1924 году, Армянская Апостольская Церковь сохранила институциональную преемственность, внутреннюю автономию и верность своим каноническим принципам. Современная система управления, включающая Национально-церковный собор, Епископский собор, Высший духовный совет и епархиальные органы, обеспечивает единство Церкви и эффективное осуществление её духовной, пастырской и национальной миссии.

SUMMARY

The governance of the Armenian Apostolic Church is founded upon a synthesis of Apostolic Tradition, the authority of the Catholicos of All Armenians, and the principle of conciliarity established since the time of St. Gregory the Illuminator. Throughout centuries of Armenian statelessness, the Church served as the principal institution preserving the nation's spiritual, cultural, and national identity. Its system of governance represents a distinctive combination of centralized leadership and collegial decision-making. Despite external political pressures and institutional reforms, including the promulgation of the Tsarist Polozhenie of 1836 and the establishment of the Supreme Spiritual Council in 1924, the Armenian Apostolic Church has preserved its institutional continuity, internal autonomy, and fidelity to its canonical traditions. Today, the National Ecclesiastical Assembly, the Assembly of Bishops, the Supreme Spiritual Council, and diocesan governing bodies collectively safeguard the unity of the Church and ensure the effective fulfillment of its spiritual, pastoral, and national mission.

